
KITEKINTŐ

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS SZÉLES KÖRŰ RÉSZVÉTELEN ALAPULÓ FORGATÓKÖNYVEI¹

(Participatory Scenarios for Sustainable Development)

ABDUL KHAKEE

Az Agenda 21-ben megfogalmazott fenntartható fejlődés alapelveinek megvalósítása érdekében néhány svéd önkormányzat forgatókönyveket dolgozott ki a fenntartható helyi társadalom fejlesztésére. Ezek a forgatókönyvek előző két generációjától abban különböznek, hogy kidolgozásuk és megvalósításuk során a polgárok részvételére is számítanak. E tanulmány a svéd Örebro önkormányzatának erőfeszítéseit mutatja be, amelyeket a fenntartható társadalom irányelveinek biztosítását megcélzó széles körű részvételen alapuló forgatókönyv kidolgozása érdekében tett. A tanulmány az ilyen típusú forgatókönyvek készítésének módszertanát is tárgyalja.

Az Agenda 21-et 1992-ben a riói csúcstalálkozón hagyták jóvá a nemzeti kormányok. Ennek nyomán számos országban helyi szinten a tevékenységek széles skálája alakult ki. E tevékenységek eredménye egy olyan gyakorlat kifejlesztése, amely lehetővé teszi a fenntartható fejlődést. A Brundtland-jelentés szerint a fenntartható fejlődés „úgy elégíti ki a jelen szükségleteit, hogy közben nem veszélyezteti a jövő generációit abban, hogy ők is kielégíthessék saját szükségleteiket” (WCDE 1987). Annak ellenére, hogy a Riói Egyezmény aláírói a nemzeti kormányok voltak, az Agenda 21 megvalósításával kapcsolatban a legtöbb kezdeményezés a helyi önkormányzatokra maradt. Így a helyi Agenda 21 talán a riói akcióterv egyik legfontosabb eleme (Elander–Lindskog–Johansson 1997). Ez részben annak köszönhető, hogy a fenntartható fejlődés elérése alapvető változásokat igényel a termelési és a fogyasztási szerkezetben. Ennek megvalósítása érdekében a Brundtland-jelentés a polgárok szerepére helyezi a hangsúlyt. A jelentés az ipari társadalmakra jellemző erőforrás pazarló termelési és fogyasztási szerkezetre, a környezeti kockázatokra (mint: savas eső, ózon probléma és üvegházhatás) és a közöttük lévő kapcsolatra hívja fel a figyelmet.

A Riói Egyezményhez való svéd csatlakozást követően a svéd parlament úgy határozott, hogy az Agenda 21 megvalósítása a helyi önkormányzatok feladata (SOU 1994). A helyi önkormányzatok erre különbözőképpen reagáltak. A hivatalos követelmény velük szemben egy olyan akcióprogram elkészítése volt, amelyben felvázolják, hogy a fenntartható fejlődés lokálisan miként érhető el. Számos helyi önkormányzat a szelektív háztartási és ipari hulladékgyűjtéssel kapcsolatos gyakorlati intézkedésekre korlátozta programjait. Azonban voltak olyan ambiciózus

helyi önkormányzatok is, amelyek vállalkoztak arra, hogy a környezeti agenda alapján kidolgozzák a fenntartható helyi társadalom forgatókönyvét (SOU 1997).

Ebben az összefüggésben a következő kérdések merülnek fel: miben különböznek ezek a forgatókönyvek a forgatókönyvek előző generációitól? Mi garantálja sikerüket, ismerte az előző forgatókönyvek korlátozott eredményességét? E cikk célja összehasonlítani a fenntartható fejlődésre készülő forgatókönyvek tételeit az előző kísérletekkel.

A második rész röviden áttekinti a forgatókönyvek első két nemzedékét. Ezt a forgatókönyvek hiányosságainak tárgyalása követi. A negyedik rész egy esettanulmányt mutat be, a fenntartható társadalom széles körű részvételén alapuló forgatókönyv kidolgozásának egy kísérletét Örebro városában. A tanulmány a forgatókönyv hatásának összefoglalásával következtetéseket von le a helyi önkormányzati politikákra és a részvételi forgatókönyvek készítésének általános módszertani követelményeire nézve.

A forgatókönyvek három nemzedékének tárgyalása főként a városi szintre szorítkozik. A tanulmány mondanivalójának keretét a svéd tapasztalatok adják. Mindazonáltal jelentős hasonlatosság tapasztalható a svéd eset és bármely más ipari ország fejlődése között. Számos megközelítést dolgoztak ki a fenntartható fejlődés elveivel kapcsolatos városi jövőképek vizsgálatában (Haughton 1997; Roseland 1997a; Roseland 1997b). E nézetek a külvilággal való kapcsolatot, az emberi viselkedés megváltoztatására irányuló erőfeszítéseket és a fejlődés okozta változások természetét nézve különböznek egymástól (1. táblázat).

1. TÁBLÁZAT

Városi jövőképek és jellemzőik (Urban Visions and Their Characteristics)

Jövőképek	Jellemzők
Kompakt városok	A várostervezés által biztosított fenntarthatóság. A túlzott mértékű városi erőforrás-felhasználás mérséklése és a hulladékképződés minimalizálása. Az alternatív emberi viselkedés pragmatikus megközelítése.
Externálisan függő városok	A piaci hatástalanság feloldása. A viselkedési szokások megváltoztatását szolgáló ösztönzők kialakítása. Helyi fenntarthatósági kezdeményezések.
Önálló városok (öko-városok)	Alapvető változások a biofizikai és a társadalmi fenntarthatóság érdekében. A gazdasági és a környezeti tevékenységek nemzetköziesítése. Az erkölcsi értékek ökológiai tudatosság irányába történő megváltoztatása.
Fair-share városok	A környezeti értékek értékesítési feltételeinek megújítása, az erőforrás és a szennyezőanyag-csere regionális befogadóképességének felmérése. Pragmatikus, de hosszú távú szemlélet a lakosság ökológiai tudatosságának növelése érdekében.

Az ún. újratervezett vagy kompakt város modellje az Egyesült Királyságban terjedt el (*Breheny* 1997), míg az észak-amerikai városokban az externálisan függő városok modellje az uralkodó (*Pivo* 1996; *Roseland* 1997a). Az önálló város jövőképe vagy a fair-share város szemlélete iránt nem mutatkozik komoly érdeklődés. Mindamellett Finnországban és Új-Zélandon vannak olyan városok, amelyek az utóbbi két modellel próbálkoznak (*Laituri* 1996; *Niemi-Iilahti* 1998). Empirikus tanulmányok egész sora mutatja, hogy egyik modellt sem alkalmazzák teljes körűen. A tendencia azt mutatja, hogy e jövőképeknek csak bizonyos elképzeléseit veszik figyelembe.

Rövid fogalmi kitérő

A tanulmány a forgatókönyvek három generációját különbözteti meg. Az első generációt, a szakértők domináns szerepének köszönhetően „szakértői forgatókönyveknek” nevezzük. Nemzeti szinten Kahn és Weiner, illetve a Római Klub a szakértői forgatókönyvek legismertebb példái (*Kahn-Weiner* 1972; *Meadows-Randers-Behrens* 1972). Városi szinten is rengeteg forgatókönyv készült, a fejlett közlekedési és többszörös elektronikai kapcsolat által lehetővé tett exurbiától kezdve Dioxiadis Ecumenopolisáig (*Dahinden* 1972; *Eldredge* 1978).

A forgatókönyvek második generációját „hibrid forgatókönyveknek” nevezik, mivel ezek már nem kizárólagosan szakértői termékek. Kidolgozásuk során kísérlet történt a politikusok és a helyi kormányzati hivatalnokok bevonására is. A hibrid forgatókönyveket az 1970-es évekbeli olajválság és az azt követő világgazdasági stagnálás következményeként kezdték el alkalmazni azzal a céllal, hogy a növekvő erőforráshiány problémájának kezelésére alternatív fejlesztési stratégiákat találjanak a közösségi szektor fejlesztéséhez (*Gidlund* 1985; *Huber* 1978; *Khakee* 1988; 1991; *Schwarz-Svedin-Wittrock* 1982; *Solbe* 1988).

A forgatókönyvek jelenlegi nemzedékét „részvételen alapuló forgatókönyveknek” nevezik, mert azt várják tőlük, hogy egy közösség valamennyi érdekeltje (politikai pártok, civil mozgalmak, üzleti élet, média és általában az állampolgárok) közötti eszmecsere eredményeként jöjjenek létre. E forgatókönyvek legfontosabb hajtóerői a helyi Agenda 21 megvalósításával kapcsolatosan felmerülő ökológiai kérdések. Azonban egyéb hajtóerők is léteznek, pl. a városi térségekben tapasztalható társadalmi és kulturális feszültségek, vagy a különböző etnikai összetételű társadalmak konszolidációja. (A stratégiai környezeti politikák kidolgozásának párbeszédén alapuló megközelítéséhez: *The Politics of...* 1995; *Healey* 1997.)

A forgatókönyvek első két nemzedéke

A forgatókönyvek első nemzedékét – a szakértői forgatókönyveket – az 1950-es és az 1960-as években dolgozták ki, amikor – a többi nyugati országhoz hasonlóan – Svédországban is lehetőség adódott a gyors urbanizációval kísért folyamatos gazdasági növekedésre és szerkezetváltásra, és szilárd konszenzus alakult ki a jóléti

állam működtetésében. Svédországban a képzeletbeli városi jövőn zajló vita a demokratikus társadalmi jóléti projekt része volt (Myrdal 1972). A szakértői forgatókönyvek társadalmi–gazdasági tételei a következők voltak:

- a folyamatos gazdasági növekedésben és technológiai haladásban való hit;
- a méretgazdaságosság és a „fordista” típusú termelés;
- a jövedelemelosztásba történő állami beavatkozás által teremtett tömegfogyasztás;
- a városi növekedés nagymértékű szabályozása és a városi terek kiigazítása;
- a vegyes gazdasági rendszer szabályozási módja;
- a városfejlesztés területrendezési szempontjainak hangsúlyozása (az előtételek további tárgyalásához: Hottovy 1980).

A szakértői forgatókönyvek módszertani alapját a következők jelentették:

- a top-down szemléletmód, a szakértői szabadság a problémák definiálásával és a forgatókönyvek módszertani kidolgozásával párosult;
- a forgatókönyveket rendszerint különböző tudományterületeket képviselő szakértői csoport dolgozta ki;
- bizalom a különböző forrásokból származó trendjellegű információk összegzése, és az azt kiegészítő szakértői panelek használata (mint pl. a Delphi módszer) iránt;
- átfogó ismeretszerzés az agytrösztök segítségével (a módszertan részletesebb tárgyalásához: Fowles 1978; Schwarz–Svedin–Wittrock 1982).

A városi forgatókönyvek nemzetközi vitája a városi választási lehetőségek széles körére terjedt ki (Eldredge 1978). Svédországban a „megvalósítható” és a viszonylag „meglepetéstől mentes” városi lehetőségekre koncentráltak, mint pl. a „központi világváros”, a „specializálódott kisváros” vagy az „új városok”. Ezek a városi lehetőségek bizonyos hatással voltak a rendezési tervek kidolgozására és a növekedés térbeli szétterjedésére, illetve a regionális együttműködés elvein alapuló területi struktúrák létrehozására (Ahlberg 1994).

A gazdasági növekedésben az 1970-es évek közepén (az olajválságot követően) bekövetkezett visszaesés az urbanizációs folyamat lassulását eredményezte. A gazdasági növekedés trendjének megszakadása sokkot okozott, és az extrapolációba, illetve az akkori tervezési gyakorlatot uraló más gazdasági és technológiai előrejelzési eljárásokba vetett hit csökkenéséhez vezetett. Ez rövid távon a csak átmeneti eredményekkel járó „ad hoc” válságkezelés szerepének dominanciájához vezetett (Dluhy–Chen 1986; Isserman 1985; Khakee 1985).

Mivel az állam nem volt képes megfelelni a társadalom számos csoportja által támasztott várakozásoknak, „túlterhelt” válsággal nézett szembe. Nem volt már érdekelt jelentős várospolitikai reformok kezdeményezésében. Éppen ellenkezőleg, sokkal inkább a közösségi funkcióknak az állami szintről a helyi szintre történő leadása szolgálta az érdekét. Fokozatosan a helyi önkormányzatokra maradt a társadalomra váró hosszú távú problémák megoldása. A válságkezelés hatékonysága és az „ad hoc” intézkedések fokozatosan e politika hatástalanságának felismerésé-

hez vezettek. A szakértői városi forgatókönyveken alapuló tervezési eszközök csak a gazdasági növekedés feltételei között működtek megfelelően. Az erőforrások hiányához kapcsolódó kérdések megoldásához már nem voltak alkalmasak, és bizonytalanság uralkodott az élet majdnem minden fontos területén. Számos helyi önkormányzat a forgatókönyvek kidolgozásába külső szakértőként döntéshozókat, a helyi önkormányzat hivatalnokait és más kulcsszereplőket is bevont.

A vegyes forgatókönyvek társadalmi–gazdasági előfeltételei a következők voltak:

- a „mennyiségi” és a „minőségi” bizonytalanság változókonny menedzsmentet igényel;
- az ipari termelés stagnálása és a strukturális munkanélküliség visszatérése;
- a központi kormányzat városi és helyi politikákba való beavatkozásának mérséklődése;
- az üzleti szféra és a kormányzat közötti kapcsolatok új formája, kétoldalú tárgyalások alkalmazása az alapvető irányelvek meghatározásában;
- visszafogott földhasználat, az egyéni fejlesztési projektek hangsúlyozása;
- a „fordista” termelésről a változatos fogyasztási szükségletek kielégítésére való áttérés.

A vegyes forgatókönyvek módszertana az alábbiakat tartalmazta:

- az ésszerű döntésen alapuló, kevésbé strukturált módszerek integrált felhasználása és a speciális problémák valószínűségének elemzésében rejlő, magas fokon strukturált módszerek ösztönzése;
- az irányelvek megfogalmazásában határozott figyelem a forgatókönyvek tervezéshez csatolásáról;
- a nemzeti és a nemzetközi körülmények megváltozására vonatkozó feltételezések számbavétele;
- a politikusok és a helyi önkormányzatok hivatalnokainak bevonása a „brainstorming” tárgyalásokba annak érdekében, hogy világossá váljon mind a módszertani, mind a politikai kérdésekkel kapcsolatos véleményük;
- a forgatókönyv készítés során igen lényeges tevékenységet jelentett a probléma részletes kifejtése, a bizonytalansági tényezők és a stratégiai választások szükségességének igazolása (*Masini 1983; Mendell 1978; Khakee 1988; 1991*).

Svédországban a vegyes forgatókönyv-kísérletek az 1980-as években folytak. A politikusokat és a helyi önkormányzatok hivatalnokait segítették a hosszú távú stratégiák kidolgozásában, és megtanították őket bizonytalanságban élni. A forgatókönyvek legkézzelfoghatóbb eredménye a posztindusztriális társadalom követelményeit kielégítő fizikai és társadalmi infrastruktúra-fejlesztési projektek (pl. K+F központok, felsőfokú oktatási intézmények) ösztönözte érdekeltség volt. A helyi önkormányzatok érdekeltsége e forgatókönyvekben nem tartott hosszú ideig. Mire a stratégiai gondolkodás hatása a városfejlesztésben és tervezésben megjelent, megváltoztak a közösségi tervezés feltételei. A neoliberalis ideológia és a fordizmusból a liberális termelési folyamatba történő átmenet azt jelentette, hogy a

közösségi tervezési kezdeményezések egy részét fokozatosan a piaci szereplők vették át. A növekvő erőforrás-kényszer hatására a helyi önkormányzatok érdekelt-sége a stratégiai tervezés felől a területi menedzsment módszerek felé fordult a közösségi szolgáltatások irányítási hatékonyságának racionalizálása és fokozása érdekében (Montin 1993).

A szakértői és a vegyes forgatókönyvek hiányosságai

Annak ellenére, hogy a szakértői és a vegyes forgatókönyvek társadalmi-gazdasági feltételei és módszertani alapjai különbözőek, mégis van néhány közös hiányosságuk. E hiányosságok mértéke és jellemzői alapján két eset különböztethető meg.

Az egyik hiányosság a forgatókönyvek készítése során folytatott tárgyalások demokratikusságának elégtelensége. A szakértői forgatókönyveket a definíció szerint egyetlen szakértő vagy egy szakértői csoport dolgozta ki. A forgatókönyvek eredményeinek elsődleges felhasználói a közösségi politikák kidolgozásáért felelős szakemberek voltak. A szakértői forgatókönyvekben elsősorban a technológiai és a gazdasági előrejelzésekre helyezték a hangsúlyt. A vegyes forgatókönyvek viszonylag szélesebb részvételen alapultak, megkísérelték bevonni a politikusok és a helyi önkormányzatok hivatalnokai mellett a civil mozgalmak képviselőit is. A közösség bevonása a tárgyalásokba azonban még korlátozott volt. A hangsúlyt arra helyezték, hogy a döntéshozó hatóság kijelöljön egy személyt, aki helyi szinten kész fejlesztési projekteket kezdeményezni. A vegyes forgatókönyvek kidolgozásából a helyi közösség szinte összes többi érdekeltjét kirekesztették. A végső akciótervek elkészítése is a szakértőkre – általában kutatókra és tanácsadókra maradt (Gidlund 1985; Khakee 1988).

Mindkét típusú forgatókönyvre jellemző a tudományos ismeret erős torzítása, a szakértői forgatókönyvekben e hiányosság markánsabban volt jelen. Ez utóbbi ugyanis jelentős mértékben támaszkodott az úgynevezett „kemény módszerekre”, mint pl. a trend extrapoláció, a kereszthatás elemzés, a szimuláció vagy a technológiai előrejelzés modelljei (Lloyd 1997). A vegyes modell a politikusok és a kormányzati hivatalnokok véleményét inkább az ötletroham-eljárás különböző típusaival igyekezett megismerni. Nem vették azonban figyelembe a tudományos ismeretek és az intuitív tudás integrálásából származó speciális problémákat. Ezen erőfeszítések hiányában a tudományos ismeret elsőbbséget élvezett az intuitív tudással szemben a helyi fejlesztések kezdeményezésében.

A szakértői és a vegyes forgatókönyvek „a kvalitatív bizonytalansággal” szemben túl sok figyelmet szenteltek a „kvantitatív bizonytalanságnak” (Dror 1986). Ez lehet az egyik oka annak, hogy miért tévedtek e forgatókönyvek több fontos gazdasági, politikai és társadalmi változást illetően az 1980-as években, pl. a tőke globalizációs hatásának mértékét vagy a Szovjetunió összeomlásához vezető kelet-európai eseményeket illetően.

Mind a szakértői, mind a vegyes forgatókönyveket az ideológiai dimenzió hiánya jellemezte. Mindkettő azt feltételezte, hogy a hidegháború a végtelenségig tarthat.

A szociáldemokraták számára, akik 1936 óta folyamatosan hatalmon voltak Svédországban, a szociális jóléti modell jelentette az egyetlen lehetséges alternatívát egyfelől a totalitárius kommunizmussal, másfelől a féktelen kapitalizmussal szemben. A jövőre vonatkozó tanulmányok egyike sem látta előre azokat az ideológiai változásokat, amelyek az USA-ban, illetve Nagy-Britanniában Reagan és Thatcher hatására bekövetkeztek. Ez különösen a vegyes forgatókönyvek esetében volt figyelemre méltó, amelyeket a neoliberais offenzíva idején dolgoztak ki.

A szakértői és a vegyes forgatókönyvek alapvetően a „végső állapot” leírását szolgálták. A szakértői forgatókönyvek a döntéshozatal befolyásolására nem törekedtek. Általában kevés erőfeszítés történt annak érdekében, hogy speciális átmeneti stratégiák segítségével a forgatókönyvek a politikai irányvonalat is meghatározzák (Courmand–Levy 1973). A vegyes forgatókönyvek esetében az együttműködés számára irányelveket tartalmazó általános modelleket és a speciális átmeneti stratégiák kidolgozását szolgáló modelleket használtak. Az erőfeszítések ellenére a résztvevők érdeklősége korlátozott volt az átmeneti stratégiákban. Ennek egyik legfontosabb oka, hogy a forgatókönyv elkészítésében részt vevő politikusok és helyi önkormányzati hivatalnokok többsége bizonytalan volt az átmeneti stratégiák következtetéseiben. Emellett létezett bizonyos intézményi akadály is, abból a félelemből táplálkozva, hogy a stratégiák alapvető változásokhoz vezetnek a helyi önkormányzat szervezetében, mely következtében csökken hatalmuk (Khakee 1988).

A fenntartható fejlődést szolgáló, széles körű részvételen alapuló forgatókönyv: Örebro 2025

Nem sokkal a svéd parlament döntését követően, miszerint a helyi önkormányzatok kötelezettsége az Agenda 21 megvalósítása, Örebro önkormányzati tanácsa úgy határozott, hogy tagja lesz a Svéd Ökológiai Önkormányzatok Szövetségének. E szövetség tagjai, főleg kis vidéki közösségek, négy elvet vallanak:

- rendszeres erőfeszítések a fenntartható fejlődés eredményeinek elérése érdekében;
- újrafelhasználási filozófia minden közösségi és magán tevékenység irányítására;
- a „holisztikus” szemlélet alkalmazása valamennyi fontosabb döntésben;
- „ekokommun” (ökológiai önkormányzat) mint valamennyi közösségi tárgyalás során használt fogalom.

Örebro nem tartozik a vidéki típusú önkormányzatok közé, hiszen 122 000 fős lakosságával és 1371 km²-es területével a nyolcadik legnagyobb városi központ Svédországban. Az ország középső részén elhelyezkedő ipari övezetbe tartozik. Egyenlő távolságra fekszik Svédország fővárosától, Stockholmtól és második legnagyobb városától, az ország nyugati partján található Göteborgtól. Valaha az élelmiszeripar és a cipőgyártás fontos központja volt. Örebro az 1960-as és 1970-es

években végbement svéd gazdasági szerkezetváltásnak köszönhetően hagyományos iparának többségét elvesztette. Az ipari foglalkoztatottak aránya jelenleg a keresők 21%-a, míg 78%-át a magán- és a közszolgáltatási szféra foglalkoztatja. Az önkormányzat területén néhány szennyező iparág található. A szervezett környezetvédelmi mozgalom nem különösebben erős. Az elmúlt években nagyobb figyelmet kapott környezeti kérdések közé a repülőtér tervezett bővítése, a város központjának személygépkocsi forgalma és a mezőgazdaság által használt műtrágya okozta vízszennyezés tartozik. A lakosságnak mindössze 1,6%-a tagja a helyi természetvédelmi egyesületnek (*Bro-Edlund-Jakobsson-Persson* 1998). Az 1998-ban tartott választásokon a választók 4,5%-a szavazott a Zöld Pártra.

Forgatókönyv készítési folyamat

Az „Örebro 2025” – az önkormányzati tanács által 1998 júniusában jóváhagyott – végső változatához vezető folyamat az 1993-as év elején indult. A kezdetektől fogva általános egyetértés volt abban, hogy a forgatókönyv fő célkitűzése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatok melletti elkötelezettség legyen. Ez azt jelentette, hogy a környezet állapotának javítását szolgáló kísérleteket kell megvalósítani a forgatókönyv kidolgozásával egy időben. A forgatókönyv felépítése a következő volt:

Jó önkormányzati szervezet: A svéd önkormányzatokon belül „Egészség- és Környezetvédelmi Tanács” működik, amelyet hasonló nevű hivatal segít. Örebroban e tanács mellett két speciális bizottságot hoztak létre: a „Környezeti Delegációt” azzal a feladattal bízták meg, hogy vizsgálja az önkormányzati tanácsoknak és osztályoknak az ökológiai önkormányzat gondolatának elfogadtatásához kapcsolódó erőfeszítéseit; és az „Agenda 21 Bizottságot”, amely azokat a kérdéseket gyűjtötte össze, amelyekkel Örebro közösségének kellett szembenéznie a fenntartható fejlődéshez vezető út során. Az önkormányzat ökológust alkalmazott, akinek a feladatához tartozott a helyi Agenda 21-hez kapcsolódó munkák koordinálása, beleértve a forgatókönyv elkészítését.

Az ökológus feladata a helyi Agenda 21 és a forgatókönyv-készítés összehangolása volt a városháza illetve a kerületi tanácsok között. Örebro azon kevés svéd önkormányzat közé tartozik, amelyek decentralizált szervezettel rendelkeznek. A 15 kerületnek saját tanácsa van, ezeket a politikai pártok szavazói választják. Minden kerület saját költségvetéssel rendelkezik, ezt elsősorban a „könnyű” ágazatok támogatására használják, mint pl. a gyermekgondozás, általános iskolák és idősek-ről való gondoskodás (*Örebro kommun* 1982). A kerületi tanácsokat hivatalnokok kisebb csoportja segíti. Örebroban a forgatókönyv kidolgozása során a lakosság bevonásában a kerületi tanácsok kapták a legnagyobb szerepet.

Nyilvános viták szervezése: A távoli jövővel kapcsolatos kérdésekbe nem könnyű az emberek bevonása, annak ellenére, hogy a lakosság többsége kifejezésre juttatja az őt körülvevő környezettel illetve a globális kérdésekkel kapcsolatos érdekeltségét. Azért, hogy megtudjuk, az emberek számára mit is jelent a „fenntartható élet-

mód”, az önkormányzat két kerületében kísérleti projektet indított. A kísérleti projekt a lakosokat olyan kézzelfogható tevékenységekbe vonta be, mint a háztartásokban keletkező hulladék újrafelhasználása, a személygépkocsi közös használata, az energiatakarékosság vagy a tömegközlekedés illetve a kerékpáros közlekedés népszerűsítése. Bevonták őket a fenntartható fejlődés megvalósításának hosszú távú követelményeiről szóló tanulmányok összeállításába és vitáiba is.

A kísérleti projekt keretében az önkormányzat kiadványt készített „Milyen jövőt szeretnénk Örebro-nak?” címmel, amelyhez kérdőívet is csatoltak (*Örebro kommun* 1995). A brosúrából a családok között 40 ezer példányt osztottak szét, nyilvános helyeken is terjesztették, pl. buszmegállóban, egészségügyi intézményekben, bevásárló utcákon és könyvtárakban. Az emberek írásban és szóban egyaránt válaszolhattak a kérdésekre. Ez utóbbit különösen támogatták azért, hogy a kerületi politikusok és hivatalnokok közvetlenebb kapcsolatot létesíthessenek a családokkal.

1995 és 1997 közepe között, míg összegyűjtötték a kérdőívekre vonatkozó válaszokat, számos speciális tevékenységet is kezdeményeztek. Ezek közé tartoztak a kerületekben megrendezett összejövetelek, a felnőttképzési szövetségekkel együttműködve elkészült tanulmányok, a nyári bemutatók (ahol a vállalkozások és a civil mozgalmak előadták a fenntartható társadalomhoz kapcsolódó gondolataikat), valamint a városi központtól távol eső helyeken mobil bemutatókat szerveztek.

Ezzel párhuzamosan az önkormányzat speciális konzultációkat rendezett az üzleti élet képviselőivel. A tanácskozások célja az volt, hogy a kiskereskedők, a szállítási vállalatok, a feldolgozóipari cégek és az építőipari vállalkozások speciális intézkedésekre tegyenek javaslatot az újrafelhasználással, az energiatakarékossággal és a hulladékkezeléssel kapcsolatban, ugyanakkor gondolataikkal járuljanak hozzá a forgatókönyvhöz (*Bro–Edlund–Jakobsson–Persson* 1998).

A forgatókönyv összeállítása: A polgárok, a gazdasági vállalkozások és az egyéb szervezetek válaszait ezt követően különböző szempontok alapján kiválogatták, és az ötleteket a Környezeti Delegáció által szervezett brain-stormingokon megvitaták. Ezt követően az ökológusok a Delegáció bizottságával együtt egyszerű csoportosítással elkészítették a forgatókönyv előzetes változatát. A forgatókönyv időhatárát 2050-ben húzták meg, és öt szempontot vettek figyelembe: a demokratikus párbeszédet, a termelést és fogyasztást, a biológiai sokszínűséget, az energia-, a kommunikációs és a közlekedési szektort (*Örebro kommun* 1997). Ezt követően a forgatókönyvet véleményezés céljából elküldték a városháza különböző bizottságainak és osztályainak, a kerületi tanácsoknak, az üzleti élet szereplőinek, a különböző egyesületeknek és az egyéb szervezeteknek. A konzultációnak ez a szakasza három hónapot vett igénybe, és számos kritikai észrevétel fogalmazódott meg. A kritikus észrevételek a következőket tartalmazták: túlságosan hosszú az időtáv, az önkormányzatnak „gördülő forgatókönyvet” kellene inkább kidolgoznia, amit megfelelő időközönként felül lehetne vizsgálni, a forgatókönyvet nem kellene öt tevékenységre korlátozni, sokkal általánosabbnak kellene lennie, és törölni kellene a „vágymókát” (*Spanberg–Epherem–Debasso* 1998).

A kommentárok alapján a Környezeti Delegáció bizottsága az önkormányzat ökológusaival felülvizsgálta a forgatókönyvet. A legfontosabb módosítás az volt, hogy az időtávot 2025-re rövidítették, elvetették az ágazati felosztás elvét, és a forgatókönyv szövegét a felére csökkentették. Emellett elhatározták, hogy az önkormányzat „gördülő forgatókönyvet” készít, és azt az Agenda 21 megvalósításának haladásával párhuzamosan folyamatosan felülvizsgálja (Örebro kommun 1998).

Örebro 2025

A forgatókönyv szerint Örebro lakossága aktívan vesz részt a várost körülvevő környezet tervezésében. Az egyesületek és a klubok a háztartásokat az ökológiai, gazdasági és társadalmi kérdések megoldására ösztönzik a biodiverzitásnak megfelelő életmód érdekében. A város lakossága, a város önkormányzata és az üzleti élet párbeszédet folytat. A szomszédsági környezethez fűződő érdekek és a társadalmi kölcsönhatás e párbeszédet aktívabbá teszik.

A forgatókönyv hangsúlyt helyez az iskolák szerepére, amelyek egyik legfontosabb jellemzője lesz 2025-ben a közös kulturális örökség átfogó ismerete, a környezeti tudatosság és az ökológiai gondolkodás.

A forgatókönyv szerint 2025-re Örebroban fontos iparággá válik az újrafelhasználás, a javítás és a helyreállítás. A forgatókönyv előző változatában a termelést és a városi adottságokat ágazatonként ismertették. A következő változat ezeket kihagyta. Ehelyett általánosabban szól a termékekről, amelyeket újrafelhasználható anyagokból készítenek, és nem használnak fel gyártásuk során a környezetet károsító anyagokat, vagy olyan alapanyagot, amely hatása nem egyértelmű. A forgatókönyv szerint csak szerves, újrahasznosítható háztartási és ipari hulladék keletkezik. E célból az önkormányzat valamennyi árura és anyagra újrahasznosító rendszert épít ki. E rendszer az alapanyagok túlzott hasznosításával szemben az energiatakarékosságra összpontosít.

A forgatókönyv a jövőbeli tájképet is felvázolja. Az önkormányzat ökológiai infrastruktúrájában a zöld területek és a parkok igen fontos szerepet játszanak. Az erdészet alkalmazkodik a természet igényeihez. A tavak és vízfolyások természetes flóráját és faunáját helyreállítják. Az ökológiai mezőgazdaság módszereit ki kell dolgozni, és a szintetikus rovarirtó és gyomirtó szereket természetes ellenszerekkel és módszerekkel kell helyettesíteni.

Örebroban 2025-re a hatékony energiafelhasználási és energiatakarékossági technikák az energiafogyasztást az 1990-es években megszokott érték felére csökkentik. Az energiaszükségletet megújuló energiaforrásokból fedezik, a hosszú idő alatt megújuló fosszilis fűtőanyagokat már nem használják többé. A kis szennyvíztisztítók, energiaerdők közös elhelyezése és az egy-egy kerületet ellátó hőerőművek csökkentik az iszapnak az energiaerdőhöz, és az energiaerdőnek a hőerőműhöz való szállítási igényét.

A forgatókönyv az áruk és a szolgáltatások szállításának széles körű koordinációja segítségével radikális csökkenést vázol a közlekedési és szállítási igények terü-

letén. A személygépkocsik továbbra is a közlekedés fontos eszközei maradnak, azonban méretük kisebb lesz, és megújítható erőforrással fognak működni. A személygépkocsi közös használata (megosztása) nemcsak a városi, hanem a vidéki térségben is mindennaposá válik. Kerékpárutak hálózják be a város térségét. A forgatókönyv számol a városi kerületek fokozatos újratervezésével, ami csökkenti a lakosság többségének lakóhelye, munkahelye és a rekreációs területek közötti távolságot. Az új kommunikációs technológiák, pl. műholdak, internet stb. jelentős szerepet játszanak abban, hogy az emberek fizikai közlekedés nélkül is képesek legyenek a kommunikációra.

2025-ben az emberek magas életszínvonalon, jó egészséggel, aktív polgárként szennyezéstől mentes környezetben fognak élni. Örebro országosan ismertté válik majd életminőségéről, és az ország többi részéből sokan költöznek majd a városba.

Az Örebro megközelítés érdemei és hiányosságai

Az örebroi esettanulmány a részvételen alapuló forgatókönyvek készítésének számos eredményére és hiányosságára rávilágít. Ezek módszertani, ügyrendi, szervezési és normatív természetűek. A megközelítés érdemei a következőket foglalják magukban:

- az érdekeltek széles körére kiterjedő hatalmas feladat megoldása érdekében a helyi önkormányzat megfelelő adminisztratív és döntéshozó képessége, beleértve a kerületi tanácsok decentralizált rendszerét is;
- kísérleti projekt az önkormányzat területén élő családokhoz eljuttatott tájékoztató elkészítésére;
- a kérdőívek visszaküldéséhez és a fenntartható fejlődéshez kapcsolódó gyakorlati tevékenységek melletti elkötelezettséget erősítő polgári aktivitás;
- a forgatókönyv kidolgozásához rendelkezésre álló hosszú idő.

A forgatókönyv összeállításának hiányosságai közül a következők a leginkább említésre méltóak:

- a jövőre vonatkozó tanulmányok készítéséhez szükséges szakértelem hiánya; a különböző érdekeltektől származó inputok végletekig leegyszerűsített módon történő összeillesztése inkoherens forgatókönyvet eredményezett;
- a forgatókönyv céljaival egyetértő, de a forgatókönyv ágazati elvű felépítéséért nem lelkesedő politikai pártok csekély elkötelezettsége (nevezetesen a háttér és a kapcsolatrendszer biztosítása a helyi Agenda 21 megvalósításához);
- a kezdeményezések többsége az önkormányzati ökológusoktól, valamint a Környezeti Delegáció elnökségétől származott, ami egyfajta „felülről-lefelé” történő irányítást eredményezett a kerületekben (*Bro–Edlund–Jakobsson–Persson* 1998).

A széles körű részvételen alapuló forgatókönyvek kidolgozásának feltételei

Az Örebro esettanulmány és a széles részvétellel a fenntartható fejlődést megcélzó forgatókönyvek készítésével kapcsolatos egyéb kísérletek azt mutatják, hogy a sikeres munkához a következő előfeltételekre van szükség:

A forgatókönyv-készítési folyamat menedzsmentje: Ez magában foglalja a közös-séggel folytatott eszmecsere megszervezéséhez szükséges irányítási és adminisztratív kapacitás megteremtését. Egy ilyen szervezet a helyi önkormányzaton belül lehet a leghatékonyabb, ami sajátos feltételeket teremt az „alulról-felfelé” történő megközelítés számára. Azért, hogy a folyamatban megmaradjon az innovativitás szelleme, szükség van új emberek felvételére, akik képesek a forgatókönyv-készítés során felmerülő feladatok összehangolására. A forgatókönyvet készítő belső csoportot egy vagy több külső referencia-csoporttal és a brain-stormingok alkalmazásával lehet kompenzálni.

A legfontosabb személyek szerepe: A széles körű részvételen alapuló forgatókönyv hozzájárul ahhoz, hogy az emberek meghatározhassák értékeiket és az érvényes rendszerben rejlő hiányosságokat feltárhassák. A társadalmi fejlődés irányának megváltoztatásához erre mindenképpen szükség van. Az ehhez hasonló forgatókönyvek provokatívak és kihívóak lehetnek. Amennyiben nem tapasztalható ilyesmi, akkor van baj a tartalmukkal (Addo 1985). Ezzel összefüggésben igen jelentős a „kulcsszemélyek” szerepe. Ezek a hétköznapi emberek, akik nem számítanak szakértőnek, hajlandóak elfogadni az újszerű gondolatokat és a kritikát, amelyek akár első látásra irreálisnak és tarthatatlannak is tűnhetnek. Ebből a szempontból igen értékes lehet a környezetükről felhalmozott ismeretanyag is.

Az érdekeltek bevonása: A polgárok részvételének legfontosabb szempontja a forgatókönyv készítési folyamatban érdekeltek körének meghatározása. A helyi társadalom fenntartható fejlődését szolgáló forgatókönyv kidolgozásában a közös-ség valamennyi tagja érdekelt. Ez a fogalom inkább magában foglaló, mint kirekesztő. A közösség minden tagjának bevonása természetesen lehetetlen feladat. Ha a jövő kérdéseiben érdekelt személyekkel foglalkozó nemzetközi tanulmányok eredményeit alkalmazzuk a helyi közösségre, akkor a közösség 2%-ának bevonása is futurisztikusnak tekinthető (Mitroff–Barabba–Kilmann 1977; Khakee 1986). Ebben az esetben a reprezentativitás kiemelkedő jelentőségű. Az érdekeltek kiválasztására számos megközelítés javasolható (Bryson–Crosby 1992; Guba–Lincoln 1989).

A forgatókönyv készítése során az egyes megközelítések a következőképpen alkalmazhatók. Az első szakaszban meghatározzuk az érdekeltek körét, feltérképez-zük a formális vagy informális szervezetekben betöltött szerepüket, és kiválasztjuk közülük a képviselőket. A második szakaszban az érdekeltekhez fordulunk a fenntartható fejlődéshez kapcsolódó problémákhoz kötődő érdekeltségeikkel és várakozásaikkal kapcsolatosan. Ezt követően elemezzük a forgatókönyv kidolgozásához

az érdekeltségi csoportok által készített anyagokat, és az utolsó szakaszban az érdekeltek közötti megbeszélésen, konszenzus elérésével véglegesítjük a forgatókönyvet.

A kormányzati (GO) és a nem kormányzati (NGO) szervezetek közötti egyensúly: A széles körű részvételen alapuló forgatókönyvek kidolgozása és megvalósítása sajátos kapcsolatot feltételez a különböző szereplők: egyfelől a kutatók, a szakértők, az üzleti élet képviselői és a politikai döntéshozók illetve a „köznép” között. Az egyszerű emberek mindig attól tartanak, hogy tapasztalatukat és értékeiket kevésbé veszik komolyan. A szervezett érdekeket képviselők is úgy érezhetik, hogy az egyszerű emberek által előterjesztett érvek és indokok zavarosak és homályosak. Amennyiben azt szeretnénk, hogy eredményes legyen a részvételen alapuló forgatókönyv készítése, akkor az érdekeltek konfrontációjára is szükség van. Csakis nyílt párbeszéddel és a különböző nézőpontok iránti fogékonysággal lehet a forgatókönyv kidolgozását elősegítő közös érdekeltséget megteremteni.

A magában foglaló párbeszéd szervezése: A kérdés az, hogy mit kell megbeszélni és hogyan. A jövőben fenntartható társadalomról való gondolkodás többet jelent, mint a felmerülő ökológiai kérdések és a fejlődési trendek felrajzolásának megvitatását. Azt is jelenti, hogy különböző emberek erről mit gondolnak, és a kérdéseket új megvilágításban helyezve kell megérteni (Habermas 1993). A problémák és a lehetséges jövőképek megítélését illetően magában foglalja az egymástól való tanulást, függetlenül attól, hogy az érdekeltek között milyen társadalmi és kulturális különbségek vannak. Healey az ilyen párbeszédnek három kulturális aspektusára hívja fel a figyelmet:

- a párbeszéd módja, ami nemcsak azt jelenti, hogy bárki előadhatja saját javaslatát, hanem azt is, hogy az aktív párbeszédet támogatják és segítik azok is, akik nem szoktak még hozzá a kérdések nyilvános megvitatásához;
- a párbeszéd nyelvezete nemcsak metaforákból áll, hanem a dolgok eltérő megfogalmazási módját tiszteletben tartjuk, valamennyi érvet és javaslatot meghallgatunk;
- a résztvevők iránti tisztelet minden nézőpont megbecsülése és megértése, az a képesség, hogy az érvelést mind a jelenlévő képviselők, mind az általuk képviseltek érdekében elfogadjuk (Healey 1996).

Az ismeret tolmácsolása: Az érdekeltek széles köre a fenntartható fejlődés forgatókönyvének készítése során ismeretlen jövőről fogalmaz meg dolgokat, értékeket. E kifejezéseknek tömörebb nyelvre való fordítása érdekében szükség van a tudományos ismeretek és a tapasztalaton alapuló tudás és értékek közötti egyensúlyra (Khakee–Barbanente–Borri, megjelenés alatt). Az eredménynek, az „elemzésnek” nem kell annyira elméletinek lennie, hogy a résztvevők ne legyenek képesek felismerni benne önmagukat.

Amióta a forgatókönyv célja a fenntartható társadalomhoz vezető fejlődés megtervezése, olyan eszközként is kell szolgálnia, amely megvizsgálja a résztvevők által feltett kérdéseket. Az ismeretek tolmácsolása nem technikai folyamat, mint ahogy a szakértői és a vegyes forgatókönyvek esetében volt, hanem aktív erőfeszí-

tés az érvek alapján történő közös választásra és a fenntartható társadalom különböző képeinek feltárására. A szakértő feladata a tanulás és az érvek, az igények és az elképzelések alapján történő választás folyamatának elősegítése.

A széles részvételen alapuló forgatókönyvek kidolgozása: A forgatókönyvek elkészítése a szakértői és a vegyes forgatókönyvek kidolgozásától eltérő kihívásokkal jár. Az érdekeltek feltételezik, hogy képesek befolyásolni a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatokat. A formális technikák segítségével származtatott előjelzések és ismeretek célja nem a „tökéletes” feltételek biztosítása (Lloyd 1997). A széles körű részvételen alapuló forgatókönyvek esetében nélkülözhetetlen ismeretek csak intuitív módszerek segítségével szerezhetők meg, amelyeket azért találtak ki, hogy bemutathassuk egy helyi közösségnek a kívánatos jövő érdekében hozott döntéseinek következményeit. (A formális és az intuitív módszerek ismertetéséhez: Fowles 1978; Junk–Mullert 1987; May 1988.) Az ismeretszerzés problémája mellett gondot okoz az érdekeltek különböző inputjainak integrálása a forgatókönyvbe. A forgatókönyv kidolgozásának folyamatába visszacsatolós, lépésről-lépésre történő megközelítés építhető annak érdekében, hogy kialakítása az érdekeltek irányítása mellett történjen meg. A forgatókönyv készítés tanulási folyamat (Pedler–Burgoyne–Boydell 1991).

Tanulságok és javaslatok

Az Örebroban 1998-ban jóváhagyott forgatókönyv hatásának vizsgálata során a kidolgozása idején felmerült kérdések fogalmazódnak meg. A forgatókönyv eredménye, hogy a legtöbb helyi önkormányzati program és terv kiindulási alapja lehet. A forgatókönyv-készítés speciálisabb következményei a következők:

- a kompakt fejlesztés gondolata és a helyi fenntarthatóság kezdeményezése az új struktúraterv két igen fontos alapelvét alkotják;
- az emberekkel és a gazdasági szereplőkkel történő párbeszéd új formája;
- a közösségi vélemény sokkal jobban magáévá tette az újrashasznosítás és az erőforrások újrafelhasználásának gondolatát;
- a gazdaság fokozatosan alkalmazkodik az újfajta gondolkodáshoz, és olyan termékeket kínál, amelyek kevésbé károsítják a környezetet.

Összességében a forgatókönyv-készítés elősegítette a helyi Agenda 21-hez kapcsolódó munkát. A stratégiai gazdasági megfontolások mérsékeltek a helyi önkormányzati befolyást. A helyi kezdeményezések csak részben járulhatnak hozzá a fenntartható fejlődéshez, a kereskedelmi és a környezeti normák globális reformokat igényelnek.

A széles részvételen alapuló forgatókönyvek kidolgozása ismeretelméleti, módszertani és szervezeti kihívást jelent a jövőkutatók számára is. E dokumentumok kidolgozása politikai folyamat, amely sok, gazdasági kérdésekben érintett embert fog össze. Ugyanakkor pedagógiai folyamat is, mert a lehető legtöbb érdekeltet kívánja bevonni. Tanulási folyamat is, amelynek során sokféle nézőpontot kell

érvényesíteni. A tanulmányban vázolt modell kilenc lépésből áll. A forgatókönyv készítéséhez a vitás kérdések megoldását szolgáló megállapodásra is szükség van. „A jövő orientált tanulás nem az ismert problémák megoldásához felhasználható tudás megalapozott tárházának megismerését jelenti, hanem jövőnk felépítése érdekében a képességek új és folyamatos fejlesztésévé válik.“ (May 1997) Ezért az itt bemutatott tanulási megközelítést inkább rugalmas keretnek és nem szigorú irányelvek rendszerének kell tekinteni.

Fordította: Grosz András

Jegyzet

¹ A tanulmány a „Város mint élő környezet” kutatási program részeként a Svéd Építésügyi Kutatások Tanácsa finanszírozásával az Örebroi Egyetem Lakás- és Városkutatási Központjában készült. Ezúton köszönöm Ulf Sandströmnek és Örebro Önkormányzatának a forgatókönyv készítésével kapcsolatos információkat. Ugyancsak szeretnék köszönetet mondani Giampaolo Marchinak és a Cagliari Egyetem Területi Tervezés Tanszékének, ahol először kezdtem el foglalkozni a széles körű részvételen alapuló forgatókönyvekkel.

Irodalom

- Addo, H. (1985) *Development as Social Transformation*. New York, Hodder and Stoughton.
- Ahlberg, C-F. (1994) *Tankar om framtiden (Thoughts about Future)*. Stockholm, Swedish Council for Building Research.
- Brehegy, M. (1997) Urban compaction: feasible and acceptable? – *Cities*. 4. 209–218. o.
- Bro, A.–Edlund, A.–Jakobsson, E.–Persson, G. (1998) *Grön demokrati. Om implementering av Agenda 21 i åtta svenska kommuner (Green Democracy. Implementing Agenda 21 in Eight Swedish Municipalities)*. Örebro, Sweden, Novemus.
- Bryson, J.–Crosby, B. (1992) *Leadership for the Common Good: Tackling Public Problems in a Shared-power World*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Cournand, A.–Levy, M. (eds.) (1973) *Shaping the Future: Gaston Berger and the Concept of Prospective*. New York, Gordon and Breach Science Publishers.
- Dahinden, J. (1972) *Urban Structures for the Future*. New York, Praeger.
- Dluhy, M.–Chen, K. (1986) *Interdisciplinary Planning: A Perspective for the Future*. Center for Urban Policy Research, Piscataway, NJ.
- Dror, Y. (1986) Planning as fuzzy gambling: a radical perspective of coping with uncertainty. *Planning in Turbulence*. – Morley, D.–Shachar, A. (eds.), Jerusalem, The Magnes Press.
- Elander, I.–Lindskog, R.–Johansson M. (1997) Environmental policies and urban planning in Sweden. – *European Spatial Research and Policy*. 4. 2–20. o.
- Eldredge, H. (1978) Urban futures. *Handbook of Future Research*. – Fowles, J. (ed.), London, Greenwood.
- Fowles, J. (1978) (ed.) *Handbook of Futures Research*. London, Greenwood.
- Gidlund, J. (1985) *Choosing Local Futures*. Stockholm, Swedish Council for Building Research.
- Guba, E.–Lincoln, Y. (1989) *Fourth Generation Evaluation*. London, Sage.
- Habermas, J. (1993) *Justification and Application: Remarks on Discourse Ethics*. Cambridge, Polity Press.
- Haughton, G. (1997) Developing sustainable urban development models. – *Cities*. 4. 189–195. o.
- Healey, P. (1996) The communicative turn in planning theory and its implications for spatial strategy-making. – *Environment and Planning B: Planning and Design*. Vol 23. 217–234. o.
- Healey, P. (1997) *Collaborative Planning. Shaping Places in Fragmented Societies*. London, Macmillan.
- Hottovy, T. (ed.) (1980) *Futures Studies in Sweden on Building and Planning*, Stockholm, Swedish Council for Building Research.
- Huber, B. (1978) Images of the future. *Handbook of Future Research*. – Fowles, J. (ed.), London, Greenwood.
- Isserman, A. (1985) Dare to plan: An essay on the role of future in planning practice and education. – *Town Planning Review*. Vol 46. 172–183. o.

- Jungk, R.–Mullert, N. (1987) *Futures Workshops: How to Create Desirable Futures*. London, Institute for Social Inventions.
- Khakee, A. (1985) Futures-oriented municipal planning. – *Technological Forecasting and Social Change*. Vol 28. 63–83. o.
- Khakee, A. (1986) Backview mirror analysis in future studies. – *OMEGA International Journal of Management Science*. Vol 14. 391–399. o.
- Khakee, A. (1988) Relationship between future studies and planning. – *European Journal of Operational Research*. 33. 200–211. o.
- Khakee, A. (1991) Scenario construction for urban planning. – *OMEGA International Journal of Management Science*. Vol 19. 459–469. o.
- Khakee, A.–Barbanente, A.–Borri, D. (megjelenés alatt) Expert and experiential knowledge in planning. – *Journal of the Operational Research Society*.
- Kahn, H.–Weiner, A. (1972) *The Year 2000: a Framework for Speculation on the Next Thirty Years*. New York, Macmillan.
- Laituri, M. (1996) Cross-cultural dynamics in the eco-city: Waitakere City, New Zealand. – *Cities*. 5. 329–337. o.
- Lloyd, B. (ed.) (1997) *Framing the Future. A 21st Century Reader*. Twickenham, Adamantime Press.
- Masini, E. (ed.) (1983) *Visions of Desirable Societies*. Oxford, Pergamon.
- May, G. (1988) *The Future is Ours: Foreseeing, Managing and Creating the Future*. Twickenham, Adamantine Press.
- May, G. (1997) The sisypus factor of a learning approach to the future. – *Futures* 3. April. 229–241. o.
- Meadows, D.–Randers, J.–Behrens, W. (1972) *The Limits to Growth*, New York, Universe Books.
- Mendell, J. (1978) The practice of intuition. *Handbook of Future Research*. – Fowles, J. (ed.), London, Greenwood.
- Mitroff, I.–Barabba, V.–Kilmann, R. (1977) The application of behavioural and philosophical techniques to strategic planning: a case study of a large federal agency. – *Management Science*. Vol 24. 137–156. o.
- Montin, S. (1993) *Swedish Local Government in Transition. A Matter of Rationality and Legitimacy*. Örebro, University of Örebro.
- Myrdal Commission (1972) *To Choose a Future*. Stockholm, Ministry of Foreign Affairs.
- Niemi-lilahti, A. (1998) Working with LA21 under conditions of economic uncertainty. *From the Earth Summit to Local Agenda 21*. – Lafferty, W.–Eckerberg, K. (eds.), London, Earthscan.
- Örebro kommun (1982) *Kommundelsnämnder i hela Örebro (District Councils in Entire Örebro)*. Örebro, Örebro Municipality.
- Örebro kommun (1995) *Hur vill vi ha Örebro i framtiden? (What Kind of Future Would We Like to have for Örebro?)*. Örebro, Örebro Municipality.
- Örebro kommun (1997) *Örebro kommuns lokala Agenda 21 (Örebro City's Local Agenda21)*. Örebro, Örebro Municipality.
- Örebro kommun (1998) *Örebro 2025*. Örebro, Örebro Municipality.
- Pedler, M.–Burgoyne, J.–Boydell, T. (1991) *The Learning Company: A Strategy for Sustainable Development*. New York, McGraw Hill.
- Pivo, G. (1996) Towards sustainable urbanisation in mainstream Cascadia. – *Cities*. 5. 339–354. o.
- Roseland, M. (1997a) Dimensions of the eco-city. – *Cities*. 4. 197–202. o.
- Roseland, M. (ed.) (1997b) *Eco-city Dimensions: Healthy Communities, Healthy Planet*. Gabriola Island, BC., New Society Publishers.
- Schwarz, B.–Svedin, U.–Wittrock, B. (1982) *Methods in Futures Studies: Problems and Applications*. Boulder, Colorado, Westview Press.
- Solbe, B. (1988) *Tjugohundra: Sju kommuner bygger sin framtid. (Twenty-first Century: Seven Swedish Municipalities Plan Their Future)*. Stockholm, Swedish Council for Building Research.
- SOU 1994:128 (1994) *Lokal Agenda 21: En vägledning (Local Agenda 21: Guidelines)*. Public Commission Report, Stockholm, Allmänna Förlaget.
- SOU 1997:105 (1997) *Agenda 21 i Sverige. Fem år efter Rio – resultat och framtid (Agenda 21 in Sweden. Five Years After Rio – Results and Future)*. Public Commission Report, Stockholm, Allmänna Förlaget.
- Spanberg, U.–Epherem, M.–Debasso, I. (1998) *Fran Rion till Örebro – vem delar i Agenda 21-arbete? (From Rio to Örebro – Who Participates in Agenda 21-work?)*. Örebro, Department of Social Science, Örebro University.
- The Politics of Environmental Discourse*. (1995) Oxford, Oxford University Press.
- WCDE (1987) *Our Common Future*. World Commission for Environment and Development. Oxford, Oxford University Press.